

FTMAP 10.31.21.

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v107.i3.07>**Г.Б. Меирбекова^{1*}, А.Ж. Жарболова², Н.К. Мынбатырова²**¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: meirbekova67@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСКЕ АУДАРМАШЫНЫ ҚАТЫСТЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан республикасының Азаматтық процестік кодексі азаматтық процеске қатысатын аудармашыларға көп көңіл бөлсе де, бұл мәселені шешу жеткіліксіз және әлі де пысықтауды қажет етеді. Мақалада Азаматтық сот ісін жүргізуде қатысқан аудармашыларға ерекше міндеттер жүктелетіні, олар азаматтық процеске қатысқан кезде қажетті салаларда белгілі бір тілдік біліктілік пен білім деңгейіне ие болуы керектігі айтылады. Сонымен бірге, азаматтық процеске аудармашылардың жауапкершілігін реттеу мәселесіне ерекше назар аудару қажеттігі сөз болады.

Зерттеудің мақсаты: азаматтық процеске қатысатын аудармашының құқықтық жағдайы туралы теориялық және нормативтік ережелерді талдау.

Зерттеудің идеясы: зерттеу барысында алынған нәтижелерді қорытындылай келе, негізгі тұжырымдар мен ұсыныстар келтіру.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы: Қазіргі қазақстандық Азаматтық іс жүргізу құқығының дамуы мен жетілу деңгейі, атап айтқанда, азаматтық процестегі аудармашының құқықтық жағдайын реттейтін нормалар сот төрелігінің демократиясын және оның іс жүргізу тілі қағидатының жүзеге асуына кепілдік беретін алғышарттарды қалыптастыру.

Тәжірибелік маңыздылығы: Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген іс жүргізу тілі арқылы сот процесіне қатысатын аудармашының құқықтары мен бостандықтарды нақты қорғауды жүзеге асыру қабілетін анықтау.

Зерттеу әдістемесі: Азаматтық процеске қатысатын тұлғалар институтының дамуы саланы айқындайтын қағидаттарды логикалық құқықтық талдау, және салыстыру негізінде жүреді.

Жүргізілген зерттеудің құндылығы. Аудармашылардың азаматтық сот процесіне қатысу өкілеттіктерін құқықтық реттеу және осы мәселелерді шешу жолдарындағы олқылықтардың орнын толтыру.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, азаматтық іске қатысушылар, талап қоюшы, жауапкер, сот ісін жүргізу тілі, аудармашы, іс жүргізу құқықтары, іс жүргізу міндеттері.

G. B. Meirbekova^{1*}, A.Zh. Zharbolova², N. K. Mynbatyrova²¹Abay Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: meirbekova67@mail.ru

Some issues of legal regulation of the interpreter's participation in civil proceedings

Although the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan pays great attention to translators involved in civil proceedings, the solution of this issue is not enough and still requires improvement. The article states that translators who participated in civil proceedings have special responsibilities, which, when participating in civil proceedings, must have certain language qualifications and a level of knowledge in the necessary areas. At the same time, it is necessary to pay special attention to the issue of regulating the responsibility of translators in civil proceedings.

The purpose of the study: to analyze the theoretical and regulatory provisions on the legal status of an interpreter involved in civil proceedings.

The idea of the study: to summarize the results obtained during the study, to give the main conclusions and recommendations.

Scientific significance of the work: the level of development and maturity of modern Kazakh civil procedural law, in particular, the norms governing the legal status of the translator in civil proceedings, the formation of prerequisites that guarantee the democracy of justice and the implementation of the principle of its procedural language.

Practical significance: determination of the ability of the interpreter participating in the judicial process to exercise real protection of rights and freedoms through the procedural language enshrined in the

Research methodology: the development of the institution of persons involved in civil proceedings is based on a logical legal analysis and comparison of the principles that define the industry.

The value of the conducted research. Legal regulation of the power of translators to participate in civil litigation and filling gaps in ways to address these issues.

Key words: civil procedure, participants in a civil case, plaintiff, defendant, language of legal proceedings, translator, procedural rights, procedural duties.

Г.Б. Меирбекова^{1*}, А.Ж. Жарболова², Н.К. Мынбатырова²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: meirbekova67@mail.ru

Некоторые вопросы правового регулирования участия переводчика в гражданском процессе

Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан уделяет большое внимание переводчикам, участвующим в гражданском процессе, решение этого вопроса недостаточно и все же требует доработки. В статье говорится, что переводчики, участвовавшие в гражданском судопроизводстве, несут особые обязанности, которые при участии в гражданском процессе должны обладать определенной языковой квалификацией и уровнем знаний в необходимых областях. Вместе с тем необходимо уделить особое внимание вопросу регулирования ответственности переводчиков в гражданском процессе.

Цель исследования: проанализировать теоретические и нормативные положения о правовом положении переводчика, участвующего в гражданском процессе.

Идея исследования: обобщить полученные в ходе исследования результаты, привести основные выводы и рекомендации.

Научная значимость работы: уровень развития и зрелости современного казахстанского гражданского процессуального права, в частности, нормы, регулирующие правовое положение переводчика в гражданском процессе, формирование предпосылок, гарантирующих демократию правосудия и реализацию принципа его процессуального языка.

Практическая значимость: определение способности переводчика, участвующего в судебном процессе, осуществлять реальную защиту прав и свобод посредством процессуального языка, закрепленного в Конституции Республики Казахстан.

Методика исследования: развитие института лиц, участвующих в гражданском процессе, происходит на основе логического правового анализа и сопоставления принципов, определяющих отрасль.

Ценность проведенного исследования. Правовое регулирование полномочий переводчиков участвовать в гражданском судебном процессе и заполнение пробелов в путях решения этих вопросов.

Ключевые слова: гражданский процесс, участники гражданского дела, истец, ответчик, язык судопроизводства, переводчик, процессуальные права, процессуальные обязанности.

Кіріспе

Мақаланың өзектілігі 2020 жылы 10 маусымда Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексіне енгізілген өзгертулер мен толықтыру бойынша аудармашылардың азаматтық сот процесіне қатысу өкілеттіктері туралы жаңа қосымша баптың енуі мен оны құқықтық реттеу осы мәселелерді шешу жолдарының бірі екендігіне негізделеді.

Азаматтық сот ісін жүргізуге қатысу үшін аудармашыны тартудың өзі қиын: біріншіден, тиісті тілдің аудармашысын табу керек болады. Және бұл әрдайым бір қаланың шегінде бола бермейді. Екіншіден, оның құзыреттілігіне көз жеткізу керек. Ол дегеніміз тіл туралы

дипломның болуы заң терминологиясын шебер қолдануды білдірмейді. Үшіншіден – әр түрлі іс жүргізу әрекеттерінде онымен нәтижелі қарым-қатынас жасау үшін аудармашының жеке басына бейімделу керек. Яғни, аудармашының өзіндік сипаты болуы мүмкін және оның тілді кәсіби меңгеруіне қарамастан онымен жұмыс істеу қиын болады.

Әрі қарай, аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуы қажет болған кезде қандай ұйымдастырушылық және процесілік қиындықтар туындауы мүмкін екенін егжей-тегжейлі қарастырамыз. Статистикаға сәйкес, соңғы жылдары Қазақстан Республикасының азаматтығын алған адамдардың саны тез өсуде. Өйткені оған басты себеп, алдымен Ресей мен Украинаның

арасындағы соғыс болса, екіншіден Ауғанстанды талибандардың басып алуы болып отыр. Сонымен, Қазақстан азаматтық алғысы келетіндерден өз елінің азаматтығынан бас тартуды талап еткенімен, оларға Қазақстан азаматтығы берілетініне нақты кепілдік бермейтіндіктен, елде азаматтығы жоқ адамдардың саны артып отыр. БҰҰ БЖКБ мәліметіне сүйенсек, қыркүйек айын қоса алғанда үкімет 7,915 адамды азаматтығы жоқ адам ретінде тіркеген (<https://kz.usembassy.gov/kk/2021-country-reports-on-human-rights-practices-kazakhstan/>). Бұл 2020 жылға қарағанда айырмашылық айтарлықтай. Бұл негізінен Ресей, Украина, Қырғызстан, Ауғанстан Армения, Өзбекстаннан келушілер. Бұл азаматтар азаматтық процеске талапкер, жауапкер, куә ретінде қатыса ала ма? Иә, әрине. Қазақ және орыс тілін жетік білмейтін адамдар кейбір мәселелерге тап болады. Қазақстан көпұлтты ел болғандықтан, тілдік кедергі мәселесі кең таралған.

Қазіргі әлемде жаһандық процестер адам қызметінің барлық салаларына, соның ішінде құқықтануға да әсер етті. Адамдар Жер әлемінің барлық бұрыштарына еркін ауыса алады, бірақ егер іс заңды жауапкершілікке қатысты болса, онда олар сот практикасында аударма мәселесіне тап болады. «190-нан астам этникалық топтардың өкілдері, Ресей аумағында қоныс аударған және уақытша немесе тұрақты жұмыс істейтін басқа мемлекеттердің азаматтары» Ресей Федерациясының Конституциясына сәйкес сот ісін жүргізетін орыс тілін түсіну проблемасына тап болғанын атап өтті (Е. П. Гришина, 2014)

Шынында, көпұлтты Қазақстанда да аудармашыны тарту қажеттілігі бар. Оған ең алдымен қандай талаптар қойылады?

Айта кету керек, егер біз тілді еркін меңгеру туралы айтатын болсақ, онда заң шығарушы аудармашының білімі, дағдылары мен білімдерінің осындай деңгейінің болуын болжайды, бұл оған шет тіліндегі ақпаратты ешкімнің көмегінсіз қабылдауға, оны түсінуге және түсіндіруге, содан кейін алушыға қол жетімді түрде көбейтуге мүмкіндік береді. Қажет болған жағдайда кері байланыс – бірдей әрекеттерді орындау, бірақ біздегі іс жүргізу тілі мемлекеттік тіл қазақ тілі мен ресми орыс тіліне аудару.

Аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуы қажет болған кезде туындайтын ұымдастырушылық және процестік қиындықтардың ішінде біз мыналарды атап өтеміз: аудармашыны іздеу, аудармашының қатысуға келісімі, аудармашының өздігінен бас тартуы, аудармашының

іс жүргізу қабілетсіздігі, аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысу қызметтеріне ақы төлеу және т.б.

Әдебиеттерге шолу

Аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысу мәселесі біз жұмыс барысында зерттеген көптеген зерттеушілерді тартады, біздің ойымызша, талданатын проблемалық аспектілердің кілті көбіне ресейлік авторлардың зерттеулері болып табылады. Оның ішінде шетелдік көп авторлар аудармашының қылмыстық іске қатысу проблемаларына назар аударған.

Сот ісін жүргізу тілі (Головинская, 2006; Ишмухаметов, 2006; Шевелев, 2008; Гришина, 2014) – бұл авторлар азаматтардың ана тілін азаматтық және қылмыстық іс жүргізу барысында ресми түрде қандай тілге қарамастан қолдануға конституциялық құқығы туралы жазады; аудармашыны тегін тарту құқығы және онымен байланысты мәселелер қарастырылады.

Аудармашының құқықтық жағдайы (Кузнецов 2017; Чепурная 2016; Чибисова 2017; Медведев 2017) – қылмыстық сот ісін жүргізуде аудармашының құқықтық жағдайының даулы және проблемалық мәселелері зерттеледі, оларды шешу жолдары ұсынылады.

Аудармашының азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуының зерттелген мәселелері жалпы азаматтық іс жүргізуді зерттеген процессуалист ғалымдар З.Х. Баймолдина, Е.О Егембердиев, А.С. Аленов, А.А.Мадьяровалардың Азаматтық іс жүргізу құқығы оқу құралдарында айтылған. Сонымен бірге, судьялардың баспа беттерінде берген мақалаларымен теориялық сипатта болады. Әрі қарай, аудармашының қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуы кезінде туындайтын негізгі практикалық мәселелерге егжей-тегжейлі тоқталамыз.

Әдістеме

Ғылыми мақаланы жазу үшін келесі әдістер қолданылды: ғылыми танымның әдіснамалық тәсілдері мен салыстырмалы әдістерінің кешені, оның ішінде сот жүйелік базасы, ақпараттық, статистикалық деректерді талдау, деректердің сандық және сапалық әдістері, контент-талдау және басқалар. Ақпараттық база ретінде мәселелермен айналысатын шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері қызмет етті

Негізгі бөлім

Қазақстан Республикасының Конституцияның 7-бабында ана тілін мемлекеттік тіл қазақ тілін пайдалану құқығы бекітілген [<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>]. Заң шығарушы аудармашыны құқықтардың Конституциялық кепілі және сот төрелігін жүзеге асыруға ықпал ететін «құрал» ретінде қарастырады. Бұл ретте осы кезге дейін азаматтық іс жүргізу заңнамаларында аудармашының құқықтық мәртебесінің нақты анықтамасы жоқ болатын, осыған қарамастан, аудармашыны азаматтық істер бойынша сот талқылауының құқықтық қабілеттілік, әрекет қабілеттілігі және жауапкершілік элементтері берілген дербес субъектісі ретінде білдіретін бірқатар нормалар бар. Нәтижесінде-кешеге дейін аудармашының заңды анықтамасының болмауы қылмыстық және арбитраждық процестермен салыстырғанда, азаматтық процестегі аудармашының рөлі біршама бұзылған. Менінше, бұл кемшілік. Заң шығарушы 2020 жылы 10 маусымда соттар жұмысының заманауи форматтарын ендіру, артық сот рәсімдерін, сот шығындарын қысқарту бойынша Азаматтық процестік кодекске өзгертулер мен толықтырулар енгізген болатын.

Сонда аудармашының келесі анықтамасын 56-4 бабы береді: «Аударма жасау үшін білу қажет тілдерді меңгерген және егер іске қатысатын адам, сондай-ақ куә, сарапшы, маман іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тілді білмеген жағдайларда, сол сияқты жазбаша құжаттарды аудару үшін процестік әрекеттерге қатысуға тартылған, іске мүдделі емес адам аудармашы ретінде шақырылады [<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000342>]. Яғни, аудармашы, бұл тілді еркін меңгерген жеке тұлға, оның білімі азаматтық аударма процесінің шеңберінде жүзеге асырылуы үшін қажет, оған қатысты сот оны аудармашы етіп тағайындау туралы ұйғарым шығарды. Әрине, бұл бір емес, кем дегенде екі тілді білуді білдіреді. Сонымен қатар, тілді білу нақты аударма мен құқықтық терминологияны білдіреді. Қазақстан Республикасында азаматтық сот ісін жүргізу мемлекеттік тіл қазақ тілінде және ресми тіл, орыс тілінде жүргізіледі. Сондықтан, аудармашы алдымен қазақ және орыс тілді еркін меңгерген болуы заңды. Ал заңда белгілес азаматтық сот ісін жүргізу басқа тілдерде жүргізіледі. Іске қатысатын және азаматтық сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмейтін адамдарға түсініктемелер, қорытындылар беру, сөз сөйлеу, өтінішхаттар мәлімдеу, ана тілінде немесе кез

келген еркін таңдалған қарым-қатынас тілінде шағымдар беру, сондай-ақ, аудармашының қызметтерін пайдалану құқығы түсіндіріледі және қамтамасыз етіледі (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z2982>).

Сот аудармашысының мінез-құлқының бірыңғай деонтологиялық принциптері жоқ, бұл қажеттілік. Құпиялылық, кәсібилік, моральдық қасиеттер-аудармашының дұрыс мінез-құлқы туралы негізгі идеялар заңнамада толық бекітілмеген (Василенко 2013: 5).

Осылайша, бұрын айтылғандай, көпұлтты мемлекетте аудармашыны тарту қажеттілігі бар. Оған ең алдымен қандай талаптар қойылады?

Аудармашының мемлекеттік, қазақстандық, «ресми тілден» армян, украин, қытай, араб, түрік, ағылшын және француз кәсіби шеберлігіне оның білімін растайтын құжаттың бар-жоғын тексеру арқылы көз жеткізуге болады. Бірақ сирек кездесетін тілді білу өте қиын, өйткені мұндай мамандық жоқ. Еліміздің көпұлттылығы туралы сұраққа орала отырып, сирек кездесетін тілдердің тізімін ұсынуға болады: сығандар тілінің әртүрлі диалектілері, кавказ халықтарының тілдері, дунган ұлтының тілдері.

Құжаттар да мемлекеттік тілге аударылуы тиіс. Осы мақсаттар үшін, мысалы, заңды аударымдар мен заңдастыруға мамандандырылған ірі аударма бюролары жақсы жұмыс істейді және еліміздің барлық ірі қалаларында филиалдары болады. Олар барлық тілдерге аударып және құжаттардың «қажетті кезде» бірден аудармашын ұсына отырып, тез жұмыс істейді. Олар дайындаған құжаттар мен талап арыздарды бірден сотқа беруге болады. Сондықтан, мұнда синхронистке – сотта аудармашы болуға қоңырау шалуға болады. Аудармашы басқа тілде сөйлейтін адам немесе оны үйренген адам болуы мүмкін деп болжануда.

Бірақ адамның белгілі бір ұлтқа жатуы ана тілін білуді тікелей көрсете ала ма? Жоқ. Сондай-ақ, сот аудармашыға көрінеу қате аударма жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілік туралы ескертуі керек және бұл туралы оның жазылып, сот отырысының хаттамасына тіркейді (Егембердиев 2012). сондай-ақ, заңда аудармашыны табуға тиісті адам көрсетілмегеніне назар аудару керек. Жалғыз ескерту «іске қатысатын адамдар сотқа аудармашы кандидатурасын ұсынуға құқылы» (Дашкыл-оол Сағлай Белек-ооловна 2018).

Сот отырысын дайындау судьяның көмекшісіне немесе хатшыға, аудармашының қаншалықты тез табылатынына байланысты. Ол тіп-

ті процеске қатысушы орыс тілінде өте жақсы сөйлеп, түсінген жағдайда да сотта қажет. Не үшін? Кейінірек ол сот отырысында аудармашының жоқтығын іс жүргізу нормаларын бұзу деп атай алмауы үшін. Егер аудармашының азаматтық процеске қатысуы мәселесі қиындық тудырса ше? Мысалы, процеске қатысушы сирек кездесетін тілдің Ана тілі болып табылады және сәйкесінше аудармашының көмегі қажет. Біріншіден, сот бұл теріс пайдалану емес екеніне көз жеткізуі керек, өйткені сот практикасында мұндай жағдайлар болған. Азаматтығын алған кезде адам қазақ тілінен емтихан тапсыруға міндетті. Бұл білім, әрине, аз.

Азаматтық процестің басқа қатысушылары, егер олар аудармаға қажетті дағдыларға ие болса да, аудармашының міндеттерін өз мойнына алуға құқылы емес. Заңда аудармашының жасы туралы айтылмаған. Бұл кәметке толған адам екені анық. Аудармашы іске қатысушы адамның сот ісін жүргізу жүріп жатқан тілін білмеген жағдайда шақырылады. Негізінен, сотта жоғары немесе орта оқу орындарының шет тілдерінің оқытушылары, сондай-ақ аударма қызметімен кәсіби айналысатын адамдар аудармашы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Іс Жүргізу заңнамаларына сәйкес аудармашыны сотқа алғаны туралы хабарламасы бар тапсырысты хатпен, сот шақыру қағазымен, телефонограммамен немесе сот отырысын өткізу уақыты мен орны туралы хабарламасы бар жеделхатпен шақырады. Аудармашы соттың шақыруы бойынша келіп, аударманы дұрыс жүргізуі керек. Аудармашы аударманы нақтылау үшін адамдарға аударма кезінде сұрақтар қоюға құқылы. Сондай-ақ аудармашы сот отырысының хаттамасымен танысуға құқылы және аударманың дұрыс еместігі мен жалғандығы туралы сот хаттамасына ескертулер жасай алады.

Егер аудармашы сотқа келмесе немесе өз міндеттерін орындамаса, оны әкімшілік жауаптылыққа тартып, айыппұл салынуы мүмкін. Көрінеу жалған аударма берген кезде аудармашы қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Ол сот отырысы барысында сот шешімі шыққанға дейін қылмыстық жауаптылықтан босатылады, аудармашы әдейі дұрыс емес аударма жасағанын мәлімдейді.

Іске қатысатын және азаматтық сот ісін жүргізу жүргізілетін тілде білімі жоқ адамдарға түсініктеме беру, сөз сөйлеу, өтінішхат беру, ана тілінде немесе кез келген еркін таңдалған қарым-қатынас тілінде шағым беру, сондай-ақ

аудармашының қызметтерін пайдалану құқығы қамтамасыз етіледі.

Аудармашыны тарту қажеттілігі істі сот талқылауына дайындау кезеңінде де анықталуы мүмкін. Бұл жағдайда аудармашы сот залында болуы және аударманы жүзеге асыруы керек. Сот залында аудармашыға оның құқықтары мен міндеттері түсіндіріледі.

Егер аудармашыға тек сот отырысында қажеттілік туындаса, онда іске қатысатын адамдар аудармашының кандидатурасын ұсына алады, ал сот кандидатурадан бас тарту немесе онымен келісу туралы шешім қабылдайды. Егер аудармашы болмаса, іс қозғалады. Сот отырысы жүргізілетін тілді білмейтін адамның аудармаға құқығын бұзу елеулі процестік бұзушылық болып табылады және шығарылған шешімнің күшін жоюға әкеп соғады.

Егер соттарда бейнебайланысты жүзеге асыру үшін мүмкіндік болса, іске қатысушы тұлғалар, олардың өкілдері, сондай-ақ куәгерлер, сарапшылар, мамандар, аудармашылар, егер бұл туралы өтінішхат мәлімделген жағдайда немесе соттың бастамасы бойынша бейнебайланыс жүйесін пайдалану кезінде сот отырысына қатысуға құқылы.

Осы адамдарға қатысты Қазақстанның аумағында тұратын қазақ емес ұлттарға келетін болсақ, олар мемлекеттік тілді біледі деп болжанауда, өйткені олар Қазақстан аумағында тұрады және бұл мектеп бағдарламасына кіреді. Сондықтан, сот аудармашыны беру туралы өтініште аудармашыны беруден бас тарту туралы қаулы шығарады, бұл адам Қазақстан Республикасының аумағында ұзақ уақыт тұрады, мектепте тіл үйренді, емтихан тапсырды және т.б. екіншіден, аудармашының заңды қызығушылығы болмауы керек. Үшіншіден, қазіргі азаматтық іс жүргізу нормасы бейнеконференция арқылы аудармашыны тартуға мүмкіндік береді. Әрине, ондай жағдайда дұрыс білімі бар адамды табуға болады.

Қазақ КСР Жоғарғы Соты Пленумының 1989 жылғы 22 желтоқсандағы қаулысында соттардың сот ісін жүргізу тілі туралы заңнаманы қолдану практикасы мәселесі бойынша талапкердің, жауапкердің және іске қатысатын басқа да адамдардың және олардың өкілдерінің сот ісін жүргізу жүргізіліп жатқан тілді білмеуіне байланысты құқықтарын кез келген шектеу және бұл адамдардың сот ісін жүргізу жүргізіліп жатқан тілді білмеуіне байланысты процестің сатысы ана тілінде азаматтық іс жүргізу құқығы нормаларын елеулі бұзу болып табылады және АІЖК-ге сәй-

кес шығарылған сот актісінің міндетті түрде күшін жоюға әкеп соғады.

Соманы өндіріп алу туралы «Аманта» ЖШС талап-арызы бойынша іс бойынша сот актісінің күшін жоюға іс материалдарында бірқатар құжаттардың, оның ішінде талаптар негізделген шарттардың мемлекеттік тілде жасалғаны және істе бұл құжаттардың аудармасы жоқ екендігі негіз болды, ал іске білмейтін тұлғалар да қатысты мемлекеттік тілде (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы № 4 Бюллетені).

Азаматтық іс жүргізу құжаттарын дайындау кезінде тілдік қағидатты іске асыруды реттейтін құқықтық нормаларды сотқа дейінгі іс жүргізу органдарының қатаң сақтауы қажет. Ол олардың мазмұны мен лингвистикалық ережелеріне, іске қатысушы, сот ісін жүргізу тілін білмейтін адамдарды сапалы аудармамен қамтамасыз етуге ерекше назар аударуға шақырады.

Барлық жағдайларда іске қатысатын тұлғалардан және процеске қатысушылардан сот ісін жүргізу тілін меңгергендігін, аудармашыға мұқтаж еместігін анықтау, оларға ана тілінде айғақтар, өтініштер беру құқығын түсіндіру қажет. Азаматтық істі сот талқылауына дайындау тәртібімен судья талапкерден, жауапкерден, іске қатысатын басқа адамдардан сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді меңгергендігін және оларға аудармашының қызметтері қажет еместігін анықтауға міндетті.

Қостанай облысының сотының төрағасы А. Мерғалиев мемлекеттік тілді қоғамның барлық саласында қолданудың маңыздылығын және оны дамыту мәселесі ең өзекті мәселелердің бірі екенін атап өтті. Спикердің айтуынша, азаматтардың заңды құқықтарының бұзылуы тараптар іс бойынша бір-бірімен мемлекеттік тілде сөйлесе де, құқық қорғау органдарының қызметкерлері материалдарды орыс тілінде ресімдеген кезде орын алады. «Сот актілерін жасаудың сапасын арттыру, сот практикасын біркелкі қалыптастыру мақсатында эталондық сөздік жасау және оны сот органдарының «Төрелік» бірыңғай базасына орнату қажет деп санаймыз, – деді А.Мерғалиев (<https://sud.gov.kz/kaz/news/>).

Әдетте, бұл әңгіме барысында анықталады, атап айтқанда: қай тілде білім алынды, қай жерде тұрады, қайда жұмыс істейді, сұрақтар қаншалықты дұрыс түсініліп, жауаптар беріледі. Егер іске қатысатын адамдардың кез келгені сот ісін жүргізу тілін білмесе, сол сатыдағы сот осы адамға талап арыздың немесе шағымның көшірмесін ана тіліне аудармада тапсыруы тиіс.

Сот ісін жүргізу тілін білмейтін адамдарға: сот ісін жүргізу тілінде әдеттегі ауызекі сөйлеуді нашар түсінетін, осы тілде өз ойын еркін жеткізе алмайтын, ауызекі тілде және мәтіндерді оқуда қиындықтарға тап болған адамдар жатады.

Азаматтық іс жүргізу заңнамасы аударылуға жататын құжаттарға сот отырысы барысында шығарылатын ұйғарымдар, сот шешімдері, апелляциялық шағымдар, наразылықтар, сондай-ақ оларға қарсылықтар, апелляциялық қаулылар мен кассациялық алқаларының қаулылары жатады. Іске қатысушы адамдардың және процеске қатысушылардың өтінішхаты бойынша істің басқа да материалдары аударылуы мүмкін.

Адвокаттың, өкілдің, сарапшының, маманның сот ісін жүргізетін тілді білмеуі оларды іске қатысудан жою үшін негіз бола алмайды. Мұндай жағдайларда сот аудармашының процеске қатысуын қамтамасыз етуге міндетті.

Апелляциялық және кассациялық сатыларындағы істер сот шешімі шығарылған тілде жүргізілуге тиіс. Бұл ретте істі осы сатыларда қарауға қатысатын және сот ісін жүргізу тілін білмейтін судьялар сот құжаттарының аудармасын және аудармашының қатысуын қамтамасыз етуі қажет.

Заңды тұлғалар сотқа не ұйым органының, не өкілдің қатысуы арқылы қатысады, сондықтан оларға түсініктеме берілген баптың ережелері толық көлемде қолданылады. Сондықтан, сот құжаттарын заңды тұлғаның өкілі меңгерген тілге аудару туралы берілген жазбаша өтініш болған жағдайда, сот құжаттарды осындай өкіл меңгерген тілде тапсыруға міндетті. Заңды тұлға сот отырысында өз құқықтарын жүзеге асыру үшін тарап іске – заңды тұлға ұсынған аудармашының процесіне қатысу туралы соттан сұрауға құқылы болып көрінеді. Бұл мәселені шешкен кезде сот аудармашының тіл туралы қажетті білімі бар екеніне көз жеткізуге міндетті. Мұндай аудармашыны процеске қатысуға жіберу мәселесі бойынша сот ҚР АПК-нің 56-1-бабының тәртібімен мәлімделген өтінішхат бойынша ұйғарым шығарады және ҚР АПК -нің 191-бабының аудармашының міндеттерін түсіндіру және оның көрінеу дұрыс аудармағаны үшін жауаптылығы туралы ескерту туралы талаптарын орындайды.

Сот ісін жүргізу жүзеге асырылатын тілді білмейтін адамның азаматтық процеске қатысуын қамтамасыз етудегі аудармашыға берілетін маңызды рөлді ескере отырып, аудармашыға мынадай міндеттер жүктеледі: сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмейтін адамдардың түсіндірмелерін, айғақтарын, өтініштерін аудару, сот

ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмейтін адамдарға, сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмейтін тұлғалардың мазмұнын аудару істе бар түсініктемелер, айғақтар, іске қатысатын адамдардың өтініштері, куәгерлер мен жарияланатын құжаттар, аудиожазбалар, сарапшылардың қорытындылары, мамандардың консультациялары мен түсіндірмелері, төрағалық етушінің өкімдері, ұйғарымдары немесе сот шешімдері. Осылайша, аудармашы сот отырысында болып жатқанның бәрін сот ісін жүргізу тілін білмейтін адамға жеткізуі керек.

Аудармашының міндеттері мен жауапкершілігін ғана реттейтін 1998 жылғы Қазақстанның бұрынғы жұмыс істеген АІЖК-нен айырмашылығы қазіргі азаматтық процесілік кодексінің тиісті баптарында аудармашының іс жүргізу құқықтарының тізімі де бар.

Олардың қатарына: процеске қатысушыларға аударманы нақтылау үшін сұрақтар қою құқығы, сот отырысының хаттамасымен немесе жеке іс жүргізу әрекетімен танысу және сот отырысының хаттамасына енгізілуге жататын аударманың дұрыстығы туралы ескертулер жасау құқығы жатады.

Дегенмен, азаматтық процесілік кодексінің тиісті баптарында көрсетілген аудармашының іс жүргізу құқықтарының көлемі толық емес, басқа іс жүргізу құқықтары Кодекстің басқа бөлімдерінде көрсетілген. Атап айтқанда, аудармашының сотқа келуіне байланысты жол жүру шығыстарын, тұрғын үй-жайды жалдауға арналған шығыстарды және тұрақты тұратын жерінен тыс тұруға байланысты қосымша шығыстарды (тәуліктік) өтеуге құқығы бар

Азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушылардың барлығына жабық сот отырысы барысында білген ақпаратын жария етпеу жауапкершілігі жүктеледі, соның негізінде Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің 19-бабының 2-бөлігіне келесі мазмұндағы сөз тіркестерімен толықтырулар енгізуге болады: «жабық сот отырысы соттың сұрауы бойынша алынған барлық дәлелдемелерді зерттейді, олар арнайы заңмен құпия болып табылатын мәліметті құрайды. Сот процеске қатысушыларды осындай дәлелдемелерді зерттеу нәтижесінде өздеріне белгілі болған мәліметтерді тарату құқығының жоқтығы туралы ескертуге міндетті». Аудармашы да жабық сот отырысына қатысатын жағдайлар болады. Бірақ заңнамада аудармашыға ескерту беру құқығы арнайы баппен бекітілмеген.

Сондықтан, Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексіндегі 46-баптың

1-бөлігінің соңғы сөйлеміне шамалы өзгеріс енгізуге болады, «іске қатысатын адамдар шынайы түсініктемелер беруі, аударма құпияларын сақтауы, сондай-ақ оларға тиесілі барлық іс жүргізу құқықтарын адал пайдалануы тиіс».

Сонымен бірге, азаматтық іске қатысатын аудармашының жасы туралы мәселені реттеу қажет, оған қол жеткізу үшін ол адам аудармашының заңмен бекітілген өкілеттіліктеріне ие болғанда ғана азаматтық процеске қатыса алады.

Қорытынды

Азаматтық процеске қатысатын тұлғалар институтының дамуы азаматтық іс жүргізу саласын айқындайтын қағидаттар негізінде жүреді. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі азаматтық процеске қатысатын адамдарға көп көңіл бөлсе де, бұл мәселені шешу жеткіліксіз және әлі де пысықтауды қажет етеді.

Аудармашы азаматтық іске қатысушы ретінде тарту құқығы тек судьяға ғана жүктеледі, қалған қатысушылар үміткерлерді ұсына алады, оларды да сайып келгенде судья қарайды. Бұдан шығатыны, аудармашының кәсіпқойлық деңгейін бағалауды тек қана судья оның қалаған аударманың тиісті сапасы туралы жеке идеяларына сүйене отырып жүзеге асырады.

Осылайша, жоғарыда келтірілген анықтама-лардан аудармашы сияқты процеске қатысушы барлық сот ісін жүргізуге қатыса алатындығы, аудармашыға қойылатын талаптардың көлемі сот ісін жүргізу түріне байланысты емес және аударманы жүзеге асыру үшін қажетті тілді еркін меңгеруге дейін азаятыны көрінеді.

Заң әдебиеттерінде аудармашы ретінде іске тартылған адамның сот ісін жүргізу үшін қажетті тілді білуін растау, атап айтқанда, білімі туралы дипломмен өз біліктілігін растау мәселесі бірнеше рет талқыланды. Алайда, заң шығарушы бұл бағытта ешқандай жаңалық енгізбеді, аудармашының Лингвистика және аударма дағдылары саласында арнайы білімі бар екенін растайтын құжаттың болуы туралы талаптарды заңда бекітпеді.

Демек, азаматтық сот ісін жүргізуде аудармашы тек тиісті кәсіптік білімі бар адам ғана емес, сонымен қатар аударманы жүзеге асыру қажетті тілді жақсы білетін кез келген адам бола алады.

Азаматтық сот ісін жүргізуде аудармашының құзыреті деп мыналар түсініледі: шет тілін білетіндігін растайтын құжаттың болуы; мәдени құзыреттілік (нақты шет тілін сөйлеушілердің

халықтық әдет-ғұрыптарын білу); кәсіби-этикалық құзыреттілік (жағдайға сәйкес сыртқы түрі, мінез-құлық этикасын сақтау); заң терминологиясын меңгеру; іс жүргізу құзыреттілігі; аударылатын тілдің ел заңнамасын жалпы білу және т. б. Сондықтан болашақта сот процестеріне қатысатын аудармашылардан осыларды талап еті қажет.

Аудармашыны іздеу қазіргі уақытта Қазақстанда азаматтық сот ісін жүргізуге қатысу үшін қажетті тілдердің аудармашыларын ұсынатын сараптамалық орган құрылмаған, осыған байланысты кез-келген басқа тәсілдермен маман іздеу керек. Ол таныстар арқылы, Интернет арқылы, аударма бюроларына сұрау салу, өйткені, олар әр қалада жұмыс істемейді, және т. б.

Азаматтық іс бойынша Қытай, парсы, сурдоаударма тілі және т.б. сияқты сирек тілді білетін маман тартылған жағдайда жағдай күрделене түседі: бұл жағдайда аудармашыны басқа калаларда немесе елдерден іздеуге болады. Біз-

дің ойымызша, Қазақстан Республикасында, Қазақстанның әр аймағында бөлімшесі бар арнайы сараптамалық аударма органын құру бұл мәселені шешуге көмектеседі.

Сондықтан, тәжірибелі судьялар соттарда мемлекеттік тілге аудару бойынша білікті мамандардың болмауы проблемасын атап өтіп, сот штатына аудармашы лауазымын енгізуді, сондай-ақ судьяларға мемлекеттік тілді білуге қойылатын талаптарды күшейту қажеттігін ұсынады.

Айтылғандарды қорытындылай келе, бұл мақалада аудармашының сот процесіне қатысуының барлық мәселелері қарастырылмағанын атап өтеміз. Алайда, олардың ең маңыздысы, біздің ойымызша, біздің күш-жігеріміз бағытталған сот талқылауына қатысушының процесуалдық мәртебесін анықтау болып табылады. Осы бағыттағы сот аудармасы жүйесін реформалау жалпы сот ісін жүргізудің тиімділігін жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік беретін сияқты.

Әдебиеттер

Қазақстан 2021: адам құқығы жөніндегі есеп // <https://kz.usembassy.gov/kk/2021-country-reports-on-human-rights-practices-kazakhstan/>

Гришина Е.П. Реализация принципа национального языка судопроизводства при участии переводчика в уголовном процессе России: монография. М.: Юрлитинформ, 2014. 208 с.

Головинская Е.П. Процессуально правовые основы деятельности переводчика по обеспечению принципа языка уголовного судопроизводства: дис. канд.юрид. наук: 12.00.09. – Воронеж, 2006. – 193 с.

Ишмухаметов Я.М. Процессуальный статус переводчика в уголовном процессе / Я.М. Ишмухаметов // Навигатор в мире науки и образования. –2017. – С. 100–104.

Шевелёв И.А. Язык судопроизводства и участие переводчика в уголовном процессе России: дис. ... канд. юрид. наук: / Шевелёв Игорь Александрович. – Санкт-Петербург, 2008. – 189 с.

Гришина Е.П. Реализация принципа национального языка судопроизводства при участии переводчика в уголовном процессе России: монография / Е.П. Гришина. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 208 с

Кузнецов О.Ю. Правосубъектность переводчика в гражданском судопроизводстве и порядок ее приобретения. // Современное право: Научно практический журнал. 20»7. № 10. С. 40-50.

Чепурная А.А. Принцип языка судопроизводства и правовой статус переводчика / А.А. Чепурная // Молодой учёный. – 2016. – С. 109–

Чибисова Е.Ю. Правовое регулирование деятельности переводчика / Е.Ю. Чибисова // Альманах современной науки и образования. – 2017. – №7-2. – С. 153–157.

Медведева И.А. Участие переводчика в уголовном судопроизводстве / И.А. Медведева, А.А. Давлетшина, Р.К. Хафизова // Аллея науки. – 2017. – Т4. – №9. – С. 741–7

Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне соттар жұмысының заманауи форматтарын ендіру, артық сот рәсімдері мен сот шығындарын қысқарту мәселелері бойынша өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы 2020 жылы 10 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы // [<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000342>].

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 31 қазан 2015 жыл//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z2982>].

Василенко Л.Ю. К вопросу о профессионально-этическом кодексе судебного переводчика // Вестник Российского университета дружбы народов. 2013. С. 5–10.

Егембердиев Е.О. Қазақстан Республикасының азаматтық ісжүргізу құқығы: Оқулық. 2 басылым. – Астана: Фолиант, 2012. – 392 б.

Дашкыл-оол Сағлай Белек-ооловна Проблемы участия переводчика в гражданском процессе//Новый Юридический Вестник № 5 (07) / 2018.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы № 4 Бюллетені https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/byulleten_no_04_2020_g.pdf

Қостанай облысының судьялары сот төрелігін мемлекеттік тілде сапалы жүзеге асыру мәселелерін талдады // <https://sud.gov.kz/kaz/news/>

References

Qazaqstan 2021: adam quqygy zhonindegi esep // <https://kz.usembassy.gov/kk/2021-country-reports-on-human-rights-practices-kazakhstan/>

Grishina E.P. (2014) Realizacija principa nacional'nogo jazyka sudoproizvodstva pri uchastii perevodchika v ugovnom processe Rossii : monografija. – M.: Jurlitinform. – 208s.

Golovinskaja E.P.(2006) Processual'no pravovye osnovy dejatel'nosti perevodchika po obespecheniju principa jazyka ugovnogo sudoproizvodstva: dis.kand.jurid. nauk: 12.00.09. – Voronezh. – 193s.

Ishmuhametov, Ja.M. Processual'nyj status perevodchika v ugovnom processe / Ja.M. Ishmuhametov // Navigator v mire nauki i obrazovanija. –2017. – S. 100–104.

Shevel'jov, I.A. Jazyk sudoproizvodstva i uchastie perevodchika v ugovnom processe Rossii: dis. ... kand. jurid. nauk: / Shevel'jov Igor' Aleksandrovich. – Sankt-Peterburg, 2008. – 189 s.

Grishina, E.P. Realizacija principa nacional'nogo jazyka sudoproizvodstva pri uchastii perevodchika v ugovnom processe Rossii: monografija / E.P. Grishina. – M.: Jurlitinform, 2014. – 208 s

Kuznecov O.Ju. Pravosub#ektnost' perevodchika v grazhdanskom sudoproizvodstve i porjadok ee priobretenija. // Sovremennoe pravo: Nauchno praktičeskij zhurnal. 20»7. № 10. S. 40-50.

Chepurnaja A.A. Princip jazyka sudoproizvodstva i pravovoj status perevodchika / A.A. Chepurnaja // Molodoj uchjonyj. – 2016. – S. 109–

Chibisova E.Ju. Pravovoe regulirovanie dejatel'nosti perevodchika / E.Ju. Chibisova // Al'manah sovremennoj nauki i obrazovanija. – 2017. – №7-2. – S. 153–157.

Medvedeva, I.A. Uchastie perevodchika v ugovnom sudoproizvodstve / I.A. Medvedeva, A.A. Davletshina, R.K. Hafizova // Alleja nauki. – 2017. – T4. – №9. – S. 741–7

Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

Қазақстан Республикасының Азаматтық процесінің кодексіне сәттар зһымсының заманауи форматарын ендіру, артық сот рәсімдері мен сот шығуындағы қысқарту мәселелері бойынша өзгертүлер мен толықтырлар енгізу туралы 2020 зһылы 10 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000342>.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процесінің кодексі 31 қазан 2015 зһыл // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z2982>.

Vasilenko L.Ju. K voprosu o professional'no-jeticheskom kodekse sudebnogo perevodchika // Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. 2013. S. 5–10.

Egemberdiev E.O. Қазақстан Республикасының азаматтық ісзһыргізу қүқығы: Оқулық. 2 басылым. – Astana: Foliant, 2012. – 392 б.

Dashkyl-ool Saglaj Belek-oolovna Problemy uchastija perevodchika v grazhdanskom processe // Novyj Juridicheskij Vestnik № 5 (07) / 2018.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы № 4 Бюллетені https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/byulleten_no_04_2020_g.pdf

Қостанай облысының судьялары сот төрелігін мемлекеттік тілде сапалы зһызеге асыру мәселелерін талдады // <https://sud.gov.kz/kaz/news/>